

Ds. L.J. Geluk, Rotterdam

De roeping van Mozes

En Mozes nam de staf Gods in zijn hand.
Exodus 4:20b

Plotseling staat Mozes voor een heel nieuwe taak. Hij heeft zich daarvoor niet aangeboden, de HERE heeft hem die taak ongevraagd gegeven. Na veel tegenwerpingen heeft Mozes die schoorvoetend aanvaard. Het is ook niet gering die opdracht uit te voeren. Hij moet de strijd aanbinden met de doodsvijand van zijn volk. Wat is Mozes' wapen in deze strijd? Die doodsvijand is de koning van Egypte, die Israël heeft vernederd tot een volk van slaven. Bovendien wil hij dit volk vernietigen, 'ausradieren'. Het is de eerste keer in de geschiedenis van Israël dat het ten dode toe wordt bedreigd. Voor dit volk neemt Israëls God het op. Hij doet dit op Zijn tijd. Hij doet dit omdat Hij denkt aan Zijn beloften aan Abraham, Isaäk en Jacob. Hij doet dit omdat Hij trouw is aan Zijn verbond, al weet Israël daar niet of nauwelijks meer van. Daartoe roept Hij Mozes aan wie Hij de opdracht geeft de vrijlating van Israël van de koning van Egypte af te dwingen. Dat zal niet gemakkelijk, dat zal mensonmogelijk zijn. Wat is dan Mozes' wapen in deze strijd? Alleen het woord van Israëls God, dat hij als bevel moet overbrengen. Niets meer dan dit woord, dat in zijn onweerstaanbare kracht hem voortaan bezielt en sterk maakt. Helemaal niets meer? In zijn hand heeft hij zijn staf, zijn herdersstaf. Die herinnert hem aan het woord van Israëls God. Die staf is voor hem als een sacrament, een teken, een zegel dat hem het woord van God bevestigt. Mozes gehoorzaamt. Hij zal het hem opgedragen werk uitvoeren. Met zijn vrouw en zonen trekt hij weg uit Midian. Wanneer hij het land dat hem gastvrijheid bood, verlaat is de staf Gods in zijn hand. Zo staat het er uitdrukkelijk, zo was het hem ook door God opgedragen (vers 17).

Inhoud

De roeping van Mozes Ds. L.J. Geluk, Rotterdam	p. 1
Kerstnabetrachting Dr. W. Aalders †	p. 2
Er is geschreven, maar is er ook geschied? (I) Wat men soms van de Bijbelse geschiedenissen maakt Dr. H. Klink	p. 4
Impressies van een reis (I) Ds. L.J. Geluk, Rotterdam	p. 6
Herdenking in Elberfeld T. van Es, Alblasterdam	p. 7
Woord van J.H. Newman	p. 8

Nieuwjaarsgroet

De redactie van *Ecclesia* wenst u, mede namens het bestuur van de *Stichting Vrienden van dr. H.F. Kohlbrugge* een goed en gezegend 2007 toe. Wij doen dat met de regels van Gezang 456 uit het Liedboek der Kerken:

Zegen ons, Algoede!
Neem ons in Uw hoede,
En verhef Uw aangezicht
over ons, en geef ons licht.

Stort op onze bede
in ons hart Uw vrede
en vervul ons met de kracht,
van Uw Geest, bij dag en nacht.

Met die staf in de hand zal hij de wondertekenen ver-
richten, die het woord zullen begeleiden.
Die staf is geen toverstaf.
Die staf bezit in zichzelf geen enkele macht of kracht.
Het woord dat Mozes in de volmacht van Israëls God zal
spreken dát zal het doen.
Dat zal maken dat de trotse koning van Egypte met zijn
eeuwenoude cultuur op den duur zal zwichten voor de
verborgen God van dat slavenvolk.
De herdersstaf van Mozes is door Gods opdracht en be-
lofte *staf Gods* geworden.
Nu is die staf onafscheidelijk voor hem.
Waar Mozes voortaan gaat of staat of zit – die staf her-
innert hem aan het onvergetelijk gebeuren bij de bran-
dende braambos in de woestijn.
Aan de onvergetelijke ontmoeting met de Heilige.
Aan de woorden die tot hem gesproken zijn.
Niet alleen tegenover de koning van Egypte zal die staf
worden gehanteerd, ook in de lange jaren in de woestijn.
Daarmee werd de rots geslagen.
In het gevecht met Amalek werd die biddend tot de he-
mel geheven.

Een nieuw jaar met al zijn onbekendheid zijn wij binnen-
gegaan.
Wij hebben geen taak van de HERE ontvangen die zich
met die van Mozes vergelijken laat.
Als leden van de christelijke gemeente horen wij echter
allen de roep tot navolging van Jezus Christus.
Worden wij allen in onze eigen situatie geroepen tot ge-
hoorzaamheid en geloof.
Wij reizen verder door de tijd.
Op deze reis herinnert de staf Gods in Mozes' hand ons
aan Gods verbond, Zijn belofte, Zijn Woord.
Die staf Gods was voor Mozes een belofte van Gods
overwinningsmacht.
En heeft Hij niet de koning van Egypte verslagen en Zijn
volk bevrijd?
Laat die staf Gods in Mozes' hand ons in onze meer en
meer atheïstische cultuur herinneren aan Woord en sa-
crament.
Heeft Jezus Christus ons niet verzekerd: "Ik heb de we-
reld overwonnen"?
Hebt daarom goede moed!

Dr. W. Aalders †

Kerstnabetrachting

Er is waarlijk niet veel fantasie voor nodig om zich een
voorstelling te maken van hoe er op de kerstdagen in de
kerken gejongleerd zal zijn met het geboorteverhaal van
Christus om er een eigentijdse heilsboodschap van radi-
cale mensenliefde, pacifisme, van solidariteit met de ar-

men en verdrukten, van het recht der gekleineerden om
op eigen voeten te gaan staan en de machthebbers te
onttronen, en al zulke geliefde thema's meer uit te laten
opklinken. Alsof de goegemeente van de eentonige ver-
sletenheid van zulke klanken al niet sinds jaar en dag
oververzadigd is!

Al boezemt ons dus een politiek evangelie en een
evangelisch radicalisme weerzin in, toch wil ik niet ont-
kennen dan het geboorteverhaal van Christus in een po-
litiek kader staat; en dat dit kader voor het verstaan van
het Evangelie zeker niet onbelangrijk is.

Slaan wij slechts het Kerst-Evangelie bij uitnemend-
heid (Lucas 2) op, dan wordt ons dat meegegeeld: "En
het geschiedde in die dagen, dat er een bevel uitging
van keizer Augustus, dat het gehele rijk moest worden
ingeschreven. Deze inschrijving had voor het eerst plaats,
toen Quirinius het bewind over Syrië voerde." Het ge-
boorte-verhaal van Christus speelde zich dus af in het
Nabije Oosten; en evenals nu was het gebied ook toen
een wereld vol politieke spanningen. Hier botsten Oost
en West op elkaar. Syrië en Palestina waren de uiterste

Colofon

Ecclesia, voorheen 'Kerkblaadje', is een uitgave van de Stichting
Vrienden van Dr. H.F. Kohlbrugge en verschijnt zaterdags om de
veertien dagen.

Redactie: Drs. M. den Admirant, Ds. J.K. Vlasblom,
Mw G.M. van Ommen-Middelkoop

Eindredactie: Ds. L.J. Geluk en Dr. H. Klink

Vaste medewerkers:

Drs. J.G. Barnhoorn, Dhr. T. van Es, Dr. R. Fernhout,
Dr. M. Verduin en Ds. I.J. Wisse.

Redactieadres: Dorpsweg 11, 4223 NA Hoornaar,
tel. 0183-581321

Internet-adres: www.ecclesianet.nl

Abonnementprijs: € 21,00 per jaar

Administratie: Baron Bentinckstraat 51, 7731 EK Ommen

tel. 0529 456729, Postbankrekeningnr. 88 71 47

Adm. Ecclesia/Kerkblaadje te Ommen of

Bankrekeningnr. 34.89.69.619 t.n.v.

St. Vrienden van Kohlbrugge te Ommen

Druk: drukkerij Ridderprint, Ridderkerk

grenzen van het Romeinse Imperium. Nog maar kort geleden was dit gebied ingelijfd in het keizerrijk. Het was gebeurd bij de zeeslag van Actium in het jaar 30 voor Christus, toen Octavianus Augustus zijn rivaal Antonius versloeg. De Utrechtse hoogleraar dr. H. Wagenvoort heeft in 1930 een oratie gehouden over de *pax augusta*, waarin hij uitermate belangrijke dingen zegt over de wereldvrede in het augusteïsche tijdvak. Wij gaan daarvoor het politiek kader, waarin het Evangelie staat, veel beter begrijpen. Na de slag bij Actium ging er door heel de bekende wereld een gejuich op, dat zijn weerklink vond in de Griekse literatuur zowel als in de Latijnse. Vanwaar de dankbaarheid voor deze *pax augusta*? Hoe was het mogelijk, dat overal langs de kusten der Middellandse Zee dankoffers gebracht werden ter ere van Octavianus Augustus, en dat men de vrede begroette als "blijde tijding", Evangelie? Prof. Wagenvoort toont aan, hoe geheel anders de loop van de geschiedenis van het Romeinse Rijk en daarmee ook van Europa zou zijn geweest, als niet Octavianus, maar Antonius de overwinning had behaald. Het lijkt geen twijfel, dat Antonius die zich als Oosterling had laten naturaliseren en die aan het hof van Cleopatra verslaafd was geraakt aan de bedwelming van de Oosterse weelde, heel het Romeinse Rijk zou hebben gemaakt tot een Oosterse despotie. Hoezeer de tijdgenoten zich dat bewust zijn geweest, blijkt bijvoorbeeld uit Vergilius' schildering van de slag bij Actium. Met Octavianus zou dan de Romeinse rechtsorde te gronde zijn gegaan en dat zou betekend hebben, dat vrede en vrijheid vernietigd waren. Despotie betekent slavernij, de ergste van alle rampen!

Het bijzondere van de *pax augusta* was, dat zij geen despotie was. In tegenstelling met Antonius was Augustus niet zozeer krijgsman als wel bestuurder, diplomaat, regent. Zijn handelingen werden bepaald door rijp overleg en nauwkeurige afwegingen. Zorgvuldig wikte en woog hij zijn woorden en steeds stelde hij ze eerst op schrift. Daarbij stond hem steeds de ideaalstaat voor ogen, waarvan de edelste geesten van Griekenland en Rome hadden gedroomd. Het was een staat, waarin en de monarchie en de aristocratie en de democratie een aandeel zouden hebben. Vandaar zijn erkenning van de bevoegdheden van senaat en volk. De titel die hij zich koos, was die van *princeps*, eerste onder zijn gelijken. Het was een titel, waarbij het vrije volk geen onrecht werd gedaan. Kenmerkend voor zijn regering was niet zozeer macht, *potestas*, als wel gezag, *auctoritas*. Zijn naam Augustus is daarvan afgeleid. Het is nu deze Augustus en deze *pax augusta* die het politieke kader zijn,

waarbinnen het geboorteverhaal van Christus zich afspeelt. Voor het verstaan van het Evangelie is dat niet onbelangrijk. Wanneer wij lezen in Lucas 2, dat Jozef op trok van Galilea naar Bethlehem om zich te laten inschrijven met Maria, dan is hier allerminst sprake van twee volstrekt tegengestelde en elkaar vijandige werelden, maar veeleer van twee concentrische levensterreinen.

De *pax augusta* is de buitenste cirkel van vrede en veiligheid, die een zekere rechtsorde garandeert, en die als macht de gevaren van machtswillekeur en slavernij en anarchie weerstaat. Jozef en Maria bevinden zich in de binnenste cirkel. Zij voegen zich in gehoorzaamheid aan de wereldse rechtsorde en volgen daarom het bevel van de keizer op. Zij doen dat niet weerstrevend en tandenkarsend. Zij denken niet aan lijdelijk verzet en burgerlijke ongehoorzaamheid. Integendeel, zij aanvaardden de *pax augusta* als Gods voorzienigheidsorde. Dat wil echter niet zeggen, dat zij instemden met de Griekse en Latijnse dichters, die Augustus verheerlijkten als een goddelijke heilbrenger. Daarvoor leefden zij in hun hart te zeer met profetische beloften als bijvoorbeeld door Jesaja waren uitgesproken. Wat zij verwachtten, was de troost van Israël, de Vredevorst.

Zou het nu toevallig zijn, dat het geboorteverhaal van die Vredevorst, die Heiland, door Lucas aldus getekend is? Zou er soms op een of andere wijze een innerlijke samenhang bestaan tussen het Evangelie en de *pax augusta*? Zou soms de rechtsstaat, gegrond op gezag en niet op macht, levensvoorwaarde zijn voor het Evangelie? Mij dunkt, dat het antwoord op die vraag niet twijfelachtig is. Het Nieuwe Testament spreekt wat dat betreft duidelijke taal. Ieder mens moet zich onderwerpen aan de hoge overheden...., want er is geen overheid dan door God en die er zijn, zijn door God gesteld.... Zij staat immers in dienst van God, u ten goede" (Rom. 13: 1, 4). Of ook: "Ik vermaan u dan allereerst smekingen, gebeden, voorbeden en dankzeggingen te doen.... voor koningen en hooggeplaatsten, opdat wij een stil en gerust leven mogen leiden in alle godsvrucht en eenzaamheid" (1 Tim. 2: 1, 2).

De consequentie daarvan is toch wel geen andere, dan dat ook wij de rechtsstaat, waarin wij dankzij Gods voorzienigheid nog mogen leven, tegemoet treden met wat meer dankbaarheid en wat minder kritiek, met meer voorbede en minder eisen. Wellicht ook dat wij dieper beseffen, dat vernietiging van de rechtsstaat gelijkstaat met uitbanning van het Evangelie. Want despotie betekent het einde van het geloof.

(Uit: *Kerkblaadje* 1980, nr. 1)

Er is geschreven, maar is er ook geschied? (I)

Wat men soms van de Bijbelse geschiedenissen maakt

Onlangs kwam mij het evangelisatieblad *Open Deur* onder ogen, een blad dat op sommige plaatsen rondom het Kerstfeest huis aan huis verspreid wordt. In dit nummer bracht de bekende predikant ds. Nico ter Linden de vraag ter sprake wat er nu werkelijk historisch waar is aan de kerstgeschiedenis. Ter Linden vindt deze vraag eigenlijk niet ter zake doende, maar het is treurig genoeg zó, dat er nog steeds mensen zijn die zich daar druk om maken. Ter Linden houdt de mensen voor dat het evangelie helemaal niet bedoeld om voor historisch waar gehouden te worden. Het *verhaal* (!), dáár gaat het om. Het verhaal bevat geen historische waarheid, nee het *duidt* op een bepaalde waarheid. En aangezien, zo denk je als lezer, Nico ter Linden een goede vertelkunst heeft, voelt hij zich geroepen om in modern Nederlands het verhaal nog eens 'mooi' na te vertellen, om het en passant van kanttekeningen te voorzien.

In het genoemde kerstnummer haalt hij een passage aan uit zijn 'kinderbijbel', *Koning op een ezel*. Het is een samenspraak tussen Mattheüs en Lucas. Deze gaat als volgt:

'Ik vind dat je een mooi geboorteverhaal hebt geschreven, Lucas', zei Mattheüs. 'Dank je wel', zei Lucas. 'Voor al dat van die herders, vond ik goed bedacht, al zeg ik het zelf. Komen die in jouw verhaal ook voor?', waarop Mattheüs gaat vertellen dat hij gekozen heeft voor een verhaal over de wijzen. Na het relaas van de wijzen te hebben weergegeven, stelt Ter Linden: "en dát vond Lucas weer mooi bedacht en naar waarheid verteld!"

De bovenstaande passage doet me denken aan o.a. een artikel in het Duitse blad *Der Spiegel* waarin in het kerstnummer van 2006 met veel aplomb beweerd wordt dat er van de geschiedenis van Jezus, laat staan de kerstgeschiedenis niets met zekerheid te zeggen valt: een vale mist hangt er om deze geschiedenis heen. Op deze manier wordt via informatie en 'evangelisatie' het Duitse en Nederlandse volk in aanraking gebracht met het kerstevangelie...

Kritiekloos naar zichzelf...

Het eerste wat opvalt in deze benadering is dat Nico ter Linden c.s. wel heel erg zeker zijn van hun zaak. Zo kritisch ze zijn naar de bijbel, zo onkritisch staan ze tegenover hun eigen gedachten en opvattingen. Er valt bij hen

geen zweem van twijfel te constateren als het om hun eigen inzichten gaat, maar met een hautaine zekerheid maken ze zich meester van het bijbelverhaal en passen dat volledig aan aan hun inzichten. Dat de opvattingen van Lucas en Mattheüs zoals Ter Linden die te berde brengt opvallend modern klinken, deert hem niet. Kennelijk begrijpen zij pas hoe de evangelisten hun evangelie hebben bedoeld. Eeuwen lang heeft men dit verkeerd gezien, pas nu is er congruentie tussen hen en de uitlegger. Dat dit wel heel onwaarschijnlijk is, lijkt hem niet te deren!

De opvatting van Ter Linden moet ertoe leiden dat zelfs de eerste christelijke auteurs, die enkele tientallen jaren na Lucas en Mattheüs schreven ook weinig tot niets van hun bedoeling begrepen hebben, hoewel zij qua tijd en omstandigheden en denkklimaat vele malen dichter bij de evangelisten stonden. Want zij namen de verhalen rondom de geboorte wel degelijk als historische waarheid aan! Men zie daarvoor de vroegste christelijke geschriften!

Thuis zijn in de wereld van het Nieuwe Testament

Wie een beetje thuis is in de wereld van het Nieuwe Testament staat, als hij het artikel van Ter Linden leest, met de ogen te knippen. Hoe *onhistorisch* doet zijn bijdrage in de *Open Deur* en de gedachte dat Lucas en Mattheüs een mooi verhaal verzonnen om reliëf te geven aan het Evangelie aan!

Eerlijk gezegd zijn er veel vraagtekens te plaatsen bij de competentie van veel theologen om zich een oordeel te vormen over de tijd van het Nieuwe Testament. Wie kent uit eigen studie de geschriften van Philo van Alexandrië en vooral ook van Flavius Josephus? De een leefde ten tijde van Christus in Alexandrië, de ander kort na Christus' sterven en opstanding in Jeruzalem. In mijn eigen studietijd werd er nauwelijks aandacht aan hen besteed. Welnu, de geboortegeschiedenissen zijn volkomen inpasbaar in wat Flavius Josephus ons in zijn boeken over de voor zijn tijd recente geschiedenis van het Jodendom vertelt. Men kan gerust stellen dat het een bijzondere leiding van God geweest is dat Flavius Josephus zo uitvoerig geschreven heeft, o.a. over Herodes en zijn zonen, over de farizeeërs en de schriftgeleerden, over de zeloten enz. Via hem komt men in aanraking met de tijd

van Christus. En hózeer past wat we in het geboorteverhaal lezen in de hele sfeer en context die door Flavius Josephus wordt getekend!

Recent onderzoek – het kan ook anders

Bovendien: wie van de ‘moderne’ theologen is op de hoogte van het meest recente onderzoek? En zijn er veel die zich het Grieks van die dagen helemaal eigen gemaakt hebben? Iemand van wie dat geldt, is de Duitse geleerde prof. dr. Peter Stuhlmacher. Hij schreef eind 2005 een boekje over de kerstgeschiedenis: *Die Geburt des Immanuel*. Daarin gaat hij uitvoerig in op de historiciteit ervan. Interessant is wat hij zegt over het taaleigen van de eerste hoofdstukken van Mattheüs en Lucas. Hun woordkeus en toon zijn anders dan die van de andere evangeliën, ja dan de rest van het Nieuwe Testament. Stuhlmacher maakt zeer aannemelijk dat we hier te maken hebben met het taaleigen van de vroegste christelijke gemeente, de aramees sprekende gemeente te Jeruzalem, waarvan Maria en Jacobus deel uitmaakten. Uit de schat van informatie over het leven van Jezus die deze gemeente had, zijn brokstukken in de eerste hoofdstukken van de genoemde evangelisten aan ons overgeleverd. Vooral voor de geschiedenis van de geboorte kon iemand als Mattheüs niet uit de eerste hand vertellen en was hij aangewezen op deze gemeente, waarin Maria een belangrijke plaats innam! Hetzelfde geldt in zekere zin voor Lucas.

Hoe zuinig moeten we daarom zijn op deze getuigenissen! Het is daarom te begrijpen dat Martin Hengel,

wellicht de bekwaamste Nieuw-Testamenticus van na de Tweede Wereldoorlog, eens zijn gram niet voor zich kon houden toen hij weer eens lezen moest in een zeer bijbelkritisch boek, waarin de meest uiteenlopende dingen met een geweldig aplomb beweerd werden, zijn ergeris niet kon onderdrukken: “Ja, – dit leest men, terwijl het voor het grootste gedeelte baarlijke onzin is”.

Het kan ook anders! Men kan juist de diepborende studies naar de wereld van het Nieuwe Testament, de ontdekkingen en vondsten van de 20^e eeuw ten nutte maken, ook voor de gemeente en voor evangelisatiedoel-einden! Iemand als de genoemde Peter Stuhlmacher ziet daar in zijn publicaties kans toe. Dat geldt in zeker opzicht ook van Martin Hengel en ten onzent gold dat zondermeer voor dr. W. Aalders. Welk een voordeel deden zij ermee dat de wereld waarin Christus en de eerste christelijke gemeente leefden, steeds meer ontsloten is!

Zij deden er hun voordeel mee, ook in de belichting van het Evangelie! Want het was hun diepe overtuiging dat kennis van de wereld van toen, de historische betrouwbaarheid van de Evangeliën alleen maar onderstreept en aan de boodschap van de Evangeliën meer reliëf en diepte, ja actualiteit en allure geeft.

In een volgend nummer van “Ecclesia” geef ik graag een voorbeeld, aan de hand van de geschiedenis van de vlucht van de heilige familie naar Egypte, hoezeer recent onderzoek de historiciteit van deze bekende geschiedenis onderstreept en aan de uitleg ervan meer diepte en zegingskracht geeft.

Ds. L.J. Geluk, Rotterdam

Impressies van een reis (I)

Herhaaldelijk was ik uitgenodigd Zuid-Afrika te bezoeken. Ik had daar wel oren naar, want niet alleen de geschiedenis van dit land en de verwantschap daarvan met Nederland boeiden mij al lange tijd, maar ook had ik meermalen Zuid-Afrikaanse theologen thuis te gast gehad en veel van hen gehoord over hun land, hun volk, hun kerk. Begin oktober berichtte ik de uitnodiging die meermalen mij had bereikt, aan te nemen en in de tweede helft van november was het zover: via een directe vlucht van de KLM werd ik binnen 12 uren van Schiphol naar Johannesburg verplaatst, waar het vliegveld dat lang bekend stond als Jan Smuts Lughawe (of Jan Smuts International) sinds oktober 2006 een nieuwe naam draagt:

Oliver Reginald Tambo International. Tambo (1917 – 1993) is één van de oprichters van het ANC en vooral bekend door zijn organiseren van een terroristische aanslag in de Kerkstraat van Pretoria op 20 mei 1983. Daarbij vielen 19 doden. Er waren ook 200 gewonden van wie een deel voor het leven werd verminkt. De nieuwe naam van de luchthaven is typerend voor de nieuwe tijd die voor Zuid-Afrika is aangebroken, sinds het blanke bewind in 1994 plaats heeft moeten maken voor een bewind door het ANC (African National Congress).

Terug naar het moment van aankomst, ongeveer tien uur in de avond. Mijn gastheer haalde mij af en bracht me naar zijn zuster en zwager, die een pastorie in Pot-

chefstroom bewonen, waar we logeerden. Na een gesprek met enkele predikanten de volgende morgen, reden we naar Welkom waar hij zelf predikant van de Nederduits Hervormde Gemeente is. De typische naam van deze jonge stad is ontleend aan de naam van een boerderij. Toen in dat gebied rond 1950 goud werd ontdekt, is de naam van de boerderij de naam van die nieuwe stad geworden. Daarbij dienen we te bedenken dat een Zuid-Afrikaanse boerderij (een "plaas") niet enkele tientallen hectaren omvat, meer doorgaans vele honderden hectaren, soms ver over de duizend. Maar lang niet al dat land van zo'n "plaas" is in cultuur gebracht.

Bij deze predikantsfamilie heb ik enkele dagen geloogd en ook weer een aantal mensen ontmoet. Daarna ging de reis naar Bloemfontein, Ventersdorp, Rustenburg, de Pilanesberg om in Pretoria te eindigen. Er waren steeds vele gesprekken en ontmoetingen, met jongeren en ouderen, predikanten en hun echtgenotes, een emeritus-hoogleraar en gemeenteleden.

Laat ik een aantal zaken opsommen die mijn bijzondere aandacht hebben getrokken.

Gastvrijheid

De gastvrijheid is groot. Bezoek, eetgasten, logés zijn bij de Afrikaners hartelijk welkom. In de pastorieën en bij de particulieren waar ik logeerde is er ook alle ruimte, want de woningen zijn royaal opgezet. Aan tafel dringen gastvrouw en gastheer erop aan gretig toe te tasten. Men is er helemaal op ingesteld dat er gasten zijn. Ja, die hartelijke gastvrijheid heeft mij zeer getroffen. Zo algemeen is deze in Nederland niet.

Kerkelijk leven

Te kort was het verblijf om meer dan oppervlakkig van het kerkelijk leven kennis te nemen. Maar wat mij werd verteld en wat mij opviel geef ik door.

De omvang van de gemeenten van de drie kerkverbanden die alle op de een of andere wijze teruggaan op de kerk in Nederland, neemt af. Zoals dat bij ons is. Die drie kerkverbanden zijn: de Nederduits Gereformeerde Kerk (die in het verleden contacten onderhield met de voormalige Gereformeerde Kerken in Nederland), de Nederduits Hervormde Kerk (met de vroegere Nederlandse Hervormde Kerk verwant) en de Gereformeerde Kerk (gelijkend op de Christelijke Gereformeerde Kerken). Het afnemen van het ledental wordt niet in de eerste plaats door de secularisatie veroorzaakt, maar door het feit dat veel blanken sinds de jaren negentig van de vorige eeuw zijn geëmigreerd. Anderzijds door het feit dat evangelicale invloeden zich laten gelden. Daardoor zijn geheel nieuwe evangelische gemeenten en kleine kerkverbanden ontstaan.

Mij was gevraagd in de Hervormde Gemeente van Welkom een zondagochtend dienst te leiden. Men kent er voor Nederlandse begrippen een heel grote kerkenraad. De gemeente telt ongeveer 350 belijdende leden, het aantal ouderlingen is 19, het aantal diakenen eveneens 19, wanneer er althans geen vacatures zijn. Ieder ambtsdrager heeft een kleine sectie, waarin men trouw huisbezoek doet. De kerkgangers komen vroeg naar de kerk. Zij nemen hun plaats in en wachten in grote stilte, soms wel een half uur, tot de dienst begint. Onderling wordt niet gepraat. Ook tijdens de dienst heersen grote eerbied en aandacht. Rollen met pepermunt gaan er niet rond. Na de dienst is er in de gemeentesaal, die bij ieder kerkgebouw een belangrijke plaats inneemt, een ontmoeting waarbij koffie wordt gedronken en een kleinigheid gegeten. Dit laatste is waarschijnlijk nog een overblijfsel uit de tijd dat men per ossenwagen naar de kerk kwam en lang onderweg was.

Een ontwikkeling die menigeen zorg geeft is dat er voor de kerken een soort "Samen op weg"-proces op gang is gebracht, waar de gemeenten niet op zitten te wachten. Daarbij houdt de leiding van de Nederduits Hervormde Kerk de geslaagde fusie (!) die in Nederland tot de PKN leidde als een lichtend voorbeeld voor.

Monumenten

Heel boeiend was het een aantal monumenten te bezichtigen. Oude monumenten kent men niet. Alles wat in Transvaal en de Oranje-Vrijstaat op dit terrein gevonden wordt, dateert van na de "grote trek", die rondom 1840 plaatsvond. Ongeveer 12.000 boeren trokken toen met hun gezin en heel hun hebben en hielden vanuit de Kaaprovinsie naar het Noorden en Oosten. Zij hoopten daar meer ruimte, meer weidegronden voor hun vee te krijgen. Maar het was hun er in de eerste plaats om begonnen aan de invloed van de Britten te ontkomen. De Kaap was immers nadat Nederland in 1795 door de Fransen "bevrijd" was van Oranje, een Engelse kolonie geworden. In Pretoria, de hoofdstad, die inmiddels ook is omgedoopt en nu Tschwane heet, staat een indrukwekkend monument (gebouwd tussen 1938 en 1949) dat aan die grote trek, met al zijn gevaren en ontberingen gewijd is. Men moet er enkele uren doorbrengen wil men alles zien.

In Potchefstroom staat het Totiushuismuseum, de woning van de bekende hoogleraar dr. J.D. du Toit (1877 – 1953), meer bekend als dichter en Bijbelvertaler dan als theoloog. Hij was in zijn tijd zeer gezien. Meerdere eredocoraten werden hem toegekend, onder andere door de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam. Zijn Psalmberijming is tientallen jaren in de kerken van Zuid-Afrika in gebruik geweest en er wordt nog wel uit ge-

zongen. Hij was een schoonzoon van de zeer bekende ds. Dirk Postma. Het was boeiend in dit huis rondgeleid te worden.

Het huis van Paul Kruger (1825 – 1904) in Pretoria, de bekende president van Transvaal is ook bewaard gebleven en heeft de status van een monument. Bij bezichtiging worden dingen uit zijn leven gememoreerd. Iedere morgen voor hij naar zijn presidentiële bureau ging, zat hij enige tijd op de warande voor zijn huis, waar hij voor ieder die iets op zijn hart had kon worden aangesproken. In dit huis is zijn vrouw op 20 juli 1901 gestorven, terwijl hij zelf 20 oktober 1900 zijn geliefde land had moeten verlaten om in ballingschap naar Europa te gaan. Europa. Zij was toen te zwak om haar man, met wie zij bijna 54 jaar getrouwd was, op die trieste reis te volgen. Toen Kruger op het punt stond Afrika te verlaten zond hij een telegram aan zijn vrouw: "God zeg je. Vertrouw op Hem. Hy bestuur tal".

In het hart van Pretoria staat nog een klein aantal mooie overheidsgebouwen die dateren uit het eind van de 19^e en het begin van de 20^e eeuw. Pretoria is genoemd naar Andries Pretorius en ontstaan in 1854, nadat eerst een kerkgebouw was gesticht. Pretoria is ontstaan rondom het kerkgebouw, aanvankelijk heel simpel en klein, van de Nederduits Hervormde gemeente. De kerk stond in het hart van het dorp dat stad werd en de Kerkstraat heeft een lengte van meer dan 30 kilometer! "Pretoria se aanvang as dorp via die kerkplaas het dus in 'n suiwer Holland-Afrikaanse tradisie geskied. Soos dit die geval was met die ontstaan van () 'n hele aantal ander Transvaalse dorpe in die vorige eeu, was die kerkplein met die kerkgebou op die middelpunt daarvan, die mees tradisionele aanvangstadium van die Transvaalse

Voortrekkerdorpe" (H.M. Rex, *Pretoria van kerkplaas tot regeringsetel*, Kaapstad/Pretoria 1960, blz.49).

Nog aangrijpender dan het monument van de grote trek is in Bloemfontein het monument ter gedachtenis aan de omgekomen vrouwen en kinderen in de concentratiekampen, die door de Engelsen ten tijde van de Anglo-Boerenoorlog (1899 -1902) werden opgericht. Wij weten van concentratiekampen in de Tweede Wereldoorlog. Deze zijn echter geen vondst van Hitler geweest, maar van de Russische Tsaren, die opstandige elementen naar strafkampen verbanden. Van hen hebben de Engelsen dit systeem afgekeken en toegepast, met als droevig gevolg dat bijna 28.000 kinderen en vrouwen van de Boeren daar zijn bezweken aan ziekten, koude, hitte, honger en dorst. Het monument in Bloemfontein is heel sober: aan het eind van de laan waarlangs op korte afstand zowel links als rechts 20 platte stenen liggen met daarop de naam van het kamp en het aantal omgekomenen, staat op een plateau een obeliskachtige zuil met daarin een korte inscriptie. Met dankbaarheid wordt in Zuid-Afrika de naam genoemd van Emily Hobhouse, een Engelse dame die in Engeland bekendheid gaf aan het onmenselijke optreden van de Engelse legers in Zuid-Afrika. Dit lijdend onder de Engelsen heeft gemaakt dat in de beide wereldoorlogen een heel aantal Zuid-Afrikanen aarzelden of zelfs weigerde zich aan de zijde van de Engelsen te scharen om mee te vechten. Anderen hebben die aarzeling niet gekend of overwonnen. Zij vochten met de Geallieerden dapper mee. Niet alleen de blanke bevolking heeft onder de Engelsen veel te lijden gehad, ook de zwarte bevolking. Ook voor haar waren er concentratiekampen, ook van haar zijn vele duizenden in die kampen bezweken.

T. van Es, Alblasserdam

Herdenking in Elberfeld

Woensdag 6 december 2006 reisden mijn vriend H. Boele en ik naar Wuppertal. Daar was in het kerkgebouw van de Niederländisch-reformierte Gemeinde een feestelijke bijeenkomst. Men herdacht dat het 75 jaar geleden was dat Pastor Alfred de Quervain (1896-1968) bevestigd werd als leraar van hun gemeente. De kerkenraad van de gemeente had naar aanleiding hiervan opdracht gegeven een herdenkingsgeschrift te doen verschijnen. De heer U. Stötzel nam deze taak op zich en schreef een hoofdstuk waarin een uittreksel uit een in kleine kring verspreide autobiografische aantekeningen

van de hand van De Quervain. Stötzel vulde dit aan met een hoofdstuk n.a.v. brieven en kaarten van de Quervain. Tenslotte een verkorte weergave van de preek die werd gehouden bij de begrafenis van De Quervain. En zo kon op deze avond het eerste exemplaar van deze bundel worden uitgereikt aan Pastor H. Lüchtenborg. Deze uitreiking werd muzikaal omlijst door mevrouw Chr. Göbel, die zowel op het orgel als met de dwarsfluit stukken van Walther, Bach en Telemann ten gehore bracht. Sprekers op deze avond waren o.a. de heer Stötzel, die aangaf hoe de bundel tot stand was gekomen en me-

vrouw M. Thielemann, die enige gedeelten uit de *Levensherinneringen* van De Quervain weergaf.

Het is een interessante bundel geworden. De medewerkers van het archief van de gemeente hebben zich de laatste jaren bijzonder ingespannen om geregeld uitgaven te doen waarin diverse aspecten van de historie van de gemeente worden belicht. Dat is zeker nodig om de herinnering levend te houden, maar ook om de verbondenheid met het verleden aan te geven. Dat is in de contacten met de gemeente ook te merken. Men voelt de wortels en de verbondenheid met de voorgaande jaren; de gemeente heeft toch altijd nog iets van die vrije gemeente die door Dr. H.F. Kohlbrugge werd geleid.

De avond werd besloten met een kleine "Imbiss". Dat betekent dat allerhande lekkernijen klaar staan voor consumptie. Men doet er alles aan om de onderlinge band te onderhouden. Het was een goede avond in meerdere opzichten. Dat kwam onder meer ook door de aanwe-

zigheid van twee dochters van Pastor de Quervain, de dames D. de Quervain en J. Beyer-de Quervain. Deze mochten wij 's middags in de pastorie van Pastor Luchtenborg al ontmoeten. Daar waren ook o.m. mevrouw H. Kohlbrugge en mevrouw G. Esch, een kleindochter van Ds. B. Lütge (die van 1901-1927 Pastor van de gemeente was) aanwezig. Wat later kwam Pastor P.G. Langenbruch binnen en bood (alweer zo hartelijk) spontaan aan om mij te helpen bij de transcriptie van een voor mij onleesbaar manuscript van enkele preken van Th. J. Locher. Deze middag blijft voor mij onvergetelijk. Het was een voorrecht om te mogen luisteren naar alles wat deze mensen uit hun rijke herinnering naar boven haalden. Het verleden was zo tastbaar, zo direct aanwezig; en dit alles in een ongedwongen hartelijke, vriendschappelijke sfeer. Daarbij werden we (als altijd) gastvrij onthaald door Pastor Luchtenborg en zijn vrouw. Wij zeggen hen van hieruit hartelijk dank.

Een woord van John Henry Newman (1801 – 1890) uit zijn brieven

Men denkt veelal dat men de christelijke religie vervangen kan door grote parolen die de mensen ten goede komen: gerechtigheid, welwillendheid, waarachtigheid en dergelijke. Wat de religie betreft, zij wordt dan een persoonlijke liefhebberij, die iemand aan kan houden, maar hij doet dan wel op eigen kosten en mag haar niet aan anderen opdringen en er niet zo mee omgaan, dat hij er anderen mee lastig valt.

Het algemene karakter van deze grote afval is overal hetzelfde. Men moet er intussen oog voor hebben dat er veel goeds en waars zit in wat de liberale opvatting van het leven zegt. Zij spreekt bijvoorbeeld over de geboden van de gerechtigheid, over betrouwbaar zijn, over nuchterheid, over zelfbeheersing en welwillendheid. Al deze dingen vormen de leidedachten van de liberalen en zij vormen de natuurlijke wetten van de menselijke samenleving. Pas waar wij moeten vaststellen dat deze falanx van stellingen de bedoeling heeft om de religie overbodig te maken en de pas af te snijden – pas dan verklaren we ze als een kwaad. Nooit was een aanslag van een vijand zo listig verzonnen en kon men er zoveel succes van verwachten....

Hoe ellendig moet het leven van de mens zonder het Evangelie zijn? En men doet er vandaag de dag alles aan om deze enige troost te vernietigen! Ik houd dit streven voor een werkelijk besmettelijke ziekte, en zij grijpt op zeldzame wijze om zich heen. []

Moge God ons allen voor deze vreselijke dwaling van de laatste dagen bewaren. Wat staat ons te wachten? Ik zie met pijnlijk medelijden, en ik ben geneigd te zeggen, met huiver, naar de generatie die na mij komt, die dit in alle hevigheid zal meemaken.